

Воробей Р.Б.,

кандидат наук з державного управління, доктор філософії (PhD)
директор Державного архіву Чернігівської області
(Україна, Чернігів), super.vraisa@ukr.net

СІЛЬСЬКЕ ГРОМАДСЬКЕ УПРАВЛІННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

У статті проводиться аналіз системи сільського громадського управління, зокрема на окремих прикладах документів Чернігівської губернії, в другій половині ХІХ століття та визначається роль, передусім, сільської громади як нижчої адміністративно-територіальної одиниці серед органів місцевого самоуправління ХІХ століття.

Основною метою дослідження є вивчення системи органів місцевого самоврядування на українських землях у складі Російської імперії, а саме формування органів сільського сомоуправління на рівні громад, що є актуальним і корисним на сучасному етапі проведення процесу децентралізації в Україні. Методологічна основа і методи дослідження. Загальнотеоретичним, філософським методом дослідження є матеріалістична діалектика, в основу якої покладено вчення про матеріальну природу світу, що змінюється і розвивається. Поставлені завдання вирішувалися також з допомогою комплексу загальних взаємодоповнюючих наукових методів, серед яких: системний; історичний, який дав змогу вивчити в динаміці процеси створення та розвитку державно-владних структур місцевого рівня; порівняльний, що застосовувався для виявлення особливостей та нововведень у системі місцевих органів державної влади і управління другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

В Україні дане питання в різні роки вивчали: І.Десятніков, В.В. Калініченко, А. Лохматова, В.Нечитайло, Ю. Присяжнюк, О. Реєнт, І. Фареній, К. Шихов та інші. Природньо, що перш за все дана проблематика знаходиться в центрі уваги фахівців-істориків. Так, зокрема, О. Реєнтом зроблено детальний аналіз функціонування сільського сходу в контексті соціального життя українського села в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Змістовним є джерелознавчий аналіз селянознавчих студій, проведений В. Бондар. Ще одним якісним та надзвичайно змістовним джерелознавчим дослідженням діяльності сільських сходів є робота А. Лохматової. Окремі аспекти даної проблематики висвітлені в наукових розвідках В. Куликова.

Органами сільського самоврядування згідно зі ст. 46 Загального положення про селян 19 лютого 1861 р. визначались сільський схід і сільський староста, а також сільські громади. В селах управління державними селянами здійснювалось сільським сходом, де обирались: сільський староста, збирач податків, наглядач сільського магазину (складу) для запасів хліба та десяцькі.

На сільських сходах відбувалися вибори сільських посадових осіб та призначення виборних на волосний схід, а також вирішувалися питання забезпечення життєдіяльності жителів громади. Сільський староста пропонував на розгляд сходу всі питання, що стосувалися сільської громади. Окрім того, сільський староста приводив у виконання приговори сходу та повідомляв, у разі необхідності, про прийняте на сході рішення волосному управлінню і місцевим установам у селянських справах. Загалом, сільська громада, як орган сільського громадського управління другої половини ХІХ століття, виконувала функції низової адміністративної одиниці, підпорядкованої державній владі.

Ключові слова: сільське громадське управління, сільська громада, староста, сільський схід.

Vorobey R.B.,
PhD in Public Administration,
Director of State Archives of Chernigiv region
(Ukraine, Chernigiv), super.vraisa@ukr.net

**Rural public administration of the second half of the XIX century
(on the example of Chernigov province)**

In the article is analysed the system of rural public administration, in particular on some examples of documents of the Chernihiv province, in the second half of the XIX century and defines the role, first of all, of the rural community as the lowest administrative-territorial unit among local government bodies of the XIX century.

The main purpose of the research is to study the system of local self-government bodies in the Ukrainian lands within the Russian Empire, namely, the formation of rural self-government bodies at the community level, which is relevant and useful at the present stage of the decentralization process in Ukraine.

Methodological basis and research methods. The general theoretical, philosophical method of research is materialistic dialectics, which is based on the doctrine of the material nature of the world, which is changing and developing. The assigned tasks were also solved using a complex of general mutually complementary scientific methods, including: systemic; historical, which made it possible to study in dynamics the processes of creation and development of state-owned structures of the local level; comparative, which was used to identify features and innovations in the system of local government bodies and administration of the second half of the XIX – early XX century.

In Ukraine, this issue has been studied in different years by: I. Desyatnikov, VV Kalinichenko, A. Lokhmatova, V. Nechitaylo, Y. Prysyzhnyuk, O. Reyent, I. Farenii, K. Shikhov and others. Naturally, first of all this issue is in the center of attention of historians. Thus, in particular, O. Reyent made a detailed analysis of the functioning of the rural east in the context of the social life of the Ukrainian countryside in the second half of the XIX – early XX centuries. The source analysis of peasant studies conducted by V. Bondar is meaningful. Another qualitative and extremely meaningful source study of the activities of rural stairs is the work of A. Lokhmatova. Some aspects of this issue are covered in the scientific research of V. Kulikov.

Bodies of rural self-government in accordance with Article 46 of the General Provision on Peasants on February 19, 1861, determined the village gathering and the village headman, as well as rural community. In the villages the management of state peasants was carried out by a village gathering, where they elected: a village headman, a tax collector, a supervisor of a rural store (warehouse) for grain stocks and tenants.

At village gatherings elections of rural officials and the appointment of electives to the volost gatherings took place, as well as issues of ensuring the life of the inhabitants of the partnership. The village headman proposed to the assembly all the questions that concerned the village partnership. In addition, the village headman carried out the verdicts of the assembly and reported, if necessary, the decision taken at the assembly to the rural municipality administration and local institutions for rural affairs. In general, a rural partnership, as a body of rural public administration in the second half of the XIX century, performed the functions of a lower administrative unit subordinate to state power.

Key words: rural public administration, rural partnership, headman, village gathering.

Постановка проблеми. Історична реальність України містить багатий досвід різних форм самоврядування, про що свідчать численні архівні документи. Коріння самоврядування в його сучасній, радянській і дореволюційній формах іде у минуле, коли в українських землях формувалися, розвивалися й співіснували різноманітні форми місцевого самоврядування різних рівнів: міського, земського, волосного, повітового, сільського, станового. Найнижчим рівнем сільського самоврядування було сільське громадське управління, основні функції якого на прикладі окремих документів Чернігівської губернії середини XIX століття розглянемо в даній статті.

Виклад основного матеріалу. Нижчою адміністративно-територіальною одиницею і поземельною становою організацією серед органів місцевого самоуправління XIX століття була сільська громада. Проте, окрім сільських органів місцевого самоврядування існувала система сільського громадського управління, що була визначена «Общим Учреждением сельского управления сельских обывателей» [9, с. 479–493]. «Сельские обыватели либо целого селения, либо нескольких мелких, по возможности смежных, и во всяком случае ближайших между собою поселков (как-то: выселков, починков, хуторов, застенков, односелий, или отдельных дворов т т.п.), пользующихся всеми угодьями, или некоторыми из них сообща, или же имеющих другие общие хозяйственные выгоды, соединяются в сельские общества. Селения малолюдные, в коих числится не более двадцати ревизских мужеского пола душ, смотря по местным удобствам, или соединяются в одно сельское общество, или присоединяются к другим обществам, с согласия сих, последних» – так в документі визначено ознаки сільських громад, за якими вони утворювалися [9, с. 479].

Отже, межі громади як адміністративно-територіальної одиниці і осередку місцевого самоврядування визначалися абсолютно довільно, в залежності від особливостей господарської діяльності того чи іншого поміщика-кріпосника.

Реформа сільського громадського управління, а рівно і губернських і повітових установ із завідування селянськими справами почала втілюватися в життя із введенням Положення 19 лютого 1861 р., яке не лише звільняло селян, але і організувало їх станову самоврядність, створивши волосні і сільські громадські установи і поклавши в підставу їх організації виборний початок. Такими органами сільської самоврядності були волосний і сільський схід, волосні суди і правління, волосні старшини і сільські старости. Таким чином, порядок управління, що існував раніше, і в набагато менш досконалій формі, у державних селян, тепер був поширений на все селянське населення, що отримало в той же час досконалішу форму. Селяни отримали право не лише під контролем урядових установ піклуватися про задоволення своїх місцевих, пов'язаних переважно із землеробством, потреб, але і самостійно творити суд і розправу, як по цивільних, так і по кримінальних справах, у вказаних законом межах, керуючись при цьому не лише писаним законом, але і звичайним правом.

Органами сільського громадського управління згідно із «Общим Учреждением сельского управления сельских обывателей» визначалися сільський схід і сільський староста. Окрім того, громади, які вбачали за необхідне, могли мати особливих збірників податків, наглядачів хлібних магазинів, училищ і лікарень, лісових і польових сторожів, сільських писарів тощо [9, с. 479].

Сільський схід складався із селян-домогосподарів, які належали до сільської громади, а також з усіх сільських посадових осіб, призначених на посади за виборчою системою. У разі, коли селянин-домогосподар не міг бути присутнім на сході, дозволялося направляти за себе іншого члена родини; якщо з родини направити було нікого, свій голос селянин передавав комусь з членів сходу, про що необхідно було зробити запис в особливу книгу.

Сільський схід займав центральне місце у системі органів селянського самоврядування. Традиція спільного обговорення і вирішення найважливіших питань зберігалась з давності, але якщо на попередніх етапах діяльність колегіальних органів базувалась в основному на звичаєвому праві, то в ході реформ XIX ст. відбулося їх юридичне оформлення. Закон визначив структуру, порядок формування і діяльності, компетенцію сільського сходу, але вплив звичаєвих традицій на цей важливий інститут громадського життя зберігався [1, с. 7].

Керівна роль на сході відводилася старості. Проте існували питання обліку посадових осіб, а також розгляду скарг на посадових осіб: ведення цих питань доручалося волосному старшині [9, с. 481].

Сільський схід скликався старостою за мірою необхідності, як правило, у недільні чи святкові дні. Слід зауважити, що нормативно-правові акти середини XIX століття чітко регламентували перелік питань, що підлягали розгляду на сільських сходах. На наш погляд,

з метою розуміння та проведення аналізу повноважень сільських сходів, як органів сільського громадського управління, слід навести якомога повний перелік зазначених питань. Отже, на сільських сходах розглядалися наступні питання:

- вибори сільських посадових осіб та призначення виборних на волосний схід;
- вироки про видалення з товариства шкідливих та порочних його членів; тимчасове відсторонення селян від участі у сході;
- звільнення з товариства його членів та прийом нових;
- призначення опекунів та попечителів, перевірка їхньої дії;
- надання дозволів родинних розділів;
- справи, що відносилися до общинного користування;
- питання користування землею за спадком, а також такими ділянками, які залишалися не зайнятими;
- обговорення питань благоустрою, призріння та навчання грамоті;
- визначення інстанцій вирішення окремих скарг;
- призначення зборів на мирські розходи;
- розкладка казенних податей та повинностей, що покладалися на селян;
- облік обраних сільським товариством посадових осіб та призначення їм жалування чи іншої винагороди за службу;
- справи відбування селянами військової повинності;
- розкладка оброку та повинності, там, де вони відбуваються на користь поміщика за круговою порукою;
- вжиття заходів щодо стягнення недоімок;
- призначення різного роду допомоги з запасних сільських магазинів;
- видача довіренностей на вирішення громадських справ;
- інші випадки, коли за законом вимагається згода чи дозвіл сільської громади [9, с. 481–482].

Зауважимо, що у разі порушення порядку скликання сходу чи переліку питань компетенції розгляду на сході, винні особи каралися за рішенням повітового у селянських справах присутствія, або передавалися до суду.

Вироки сходу записувалися у спеціальну “шнурову” книгу, читалися в найближчий святковий день у церкві і з цього моменту вважалися оголошеними й такими, що вступили в силу. Незадоволені вироками сходу могли принести на них скаргу протягом чотирьох тижнів. Після закінчення цього строку скарги не приймалися. Виконував вироки сходу сільський старшина. Сільське начальство складалося із сільського старшини, сільського старости, збирача податей і доглядача крамниці. Усі посадові особи обиралися на три роки.

Рішення сільських сходів визнавалися законними, коли на сході були присутні сільський староста, або особа, що його заміщає, та не менше половини всіх селян, які мали право участі в сходах. Рішення приймалися чи за загальною згодою чи більшістю голосів. Проте було виділено ряд питань, рішення за якими приймалися виключно за наявності двох третин голосів: про заміну порядку користування общинною землею; про розділ мирських земель на постійні спадкові ділянки; про перемежування мирської землі; про розпорядження мирським капіталом; про виключення порочних селян з товариства та передачу їх в розпорядження уряду та про заміну хлібних запасів грошовим капіталом [9, с. 483].

Слід зазначити, що прийняте на сході рішення про виключення порочних селян з товариства перед виконанням надавалося на розгляд до повітового у селянських справах присутствія. Приговори сільського сходу із зазначених вище питань записувалися в особливу книгу у довільній формі; приговори з інших питань записувалися тільки за вимогою сходу.

Селяни могли усунути від участі у сільському сході осіб, які, на їхню думку, не мали належних якостей для здійснення управлінських функцій (п'яниць, домогосподарів, які тимчасово втратили свою працездатність, й ін.) і, водночас, дозволяли бути присутніми на сходах особам, які хоч і не були визначені в законі, проте постійно мешкали в сільській місцевості й за родом своєї діяльності були безпосередньо пов'язані з громадою (сільські

священики, вчителі, ремісники, дрібні торговці). Безземельні члени громади могли не допускатися до вирішення питань, пов'язаних із землеволодінням та землекористуванням, однак, при обговоренні інших питань продовжували володіти правом голосу [8, с. 33].

Зауважимо, що законодавчо не передбачалося можливості скликання сходу за ініціативою представників самої сільської громади. Селяни ставилися у повну залежність від рішень посадових осіб сільського правління та місцевих представників влади, які, у свою чергу, отримували додаткові засоби впливу на учасників сходу. Але іноді селяни збирали схід за власною ініціативою, без належної вказівки старости, і хоча згідно з нормами діючого законодавства легітимність таких сходів і прийнятих ними рішень була доволі сумнівною, проте, селянською правосвідомістю вони сприймалися як легітимні.

За даними досліджень О. Мітєрова, у 1877–1878 рр. на одну сільську громаду Чернігівської губернії припадало в середньому 1,5 общини; 1 село; 90 дворів та 512 осіб населення. Фактично ж ці дані не повною мірою відображують реальну картину, тому що за даними обстеження у Суразькому, Новгород-Сіверському, Кролевецькому, Козелецькому, Борзнянському та Конотопському повітах кількість сільських громад і селянських общин збігається, що, враховуючи порядок землекористування і землеволодіння у Чернігівській губернії, є малоймовірним. Спеціальне дослідження стану справ у 1893 році нараховувало у губернії 3134 громади. На одну громаду у середньому припадало 1,6 общини; 1 село; 93 двори; 530 осіб. Слід мати на увазі, що головним недоліком розподілення селян по сільських громадах була нерівномірність чисельного складу населення громад. У губернії нараховувалося 224 сільські громади з населенням від 500 до 4000 ревізьких душ, 164 – з населенням менше 5 душ та 166 громад з кількістю душ від 5 до 1016. У 1913 р. Чернігівська губернія налічувала 3931 сільську громаду, 5761 поселення та 2794,7 тисяч населення. На одну громаду припадало 1,5 поселення та 711 осіб. Наведені дані свідчать про те, що протягом пореформеної доби відбувалося поступове укрупнення громад при зростанні на 42% їх абсолютної кількості за 1877–1913 роки [5, с. 60].

В Державному архіві Чернігівської області зберігаються документи фондів волосних правлінь деяких повітів Чернігівської губернії, які містять протоколи сходів сільських громад, де розглядалися різні питання їх життєдіяльності.

Наведемо деякі приклади. Так, 15 серпня 1854 р. Тростянецька сільська громада Шаповалівської волості Борзнянського повіту Чернігівської губернії у складі 158 домогосподарств, що складало більше двох третин громади, зібралися на схід з приводу надання згоди на продаж «ветхого» дерев'яного магазину. Було визнано, що магазин «пришел в совершенную обветшалость», тому одноголосно «приговорили» надати свою згоду на продаж магазину [2, арк. 38 зв.]. Після «приговору» у протоколі ведення засідання сходу перераховані імена усіх учасників сходу [2, арк. 38 зв. – 40].

Наприклад, інше засідання сходу цієї ж громади, яке відбулося 14 серпня 1855 р. було присвячене розгляду питання щодо виділення грошової допомоги козаку села Головеньки Олександрю Москаленку, який постраждав від пожежі, що сталася в селі Головеньки місяць тому, 14 липня. Під час пожежі у господарстві постраждали сарай і клуня, але, як зазначалося у протоколі засідання сходу, господар застрахував свої будівлі за страховою відомістю громади за № 346 на 15 рублів сріблом, тому було прийнято рішення надати грошову допомогу, але у розмірі 6 рублів сріблом [3, арк. 21 зв. – 22 зв.].

30 грудня 1855 р., наприклад, на засіданні сходу цієї ж громади розглядалося питання щодо списання на «усушку и мышей» зерна, що зберігалось в запасному магазині громади [3, арк. 71–74].

На сході жителів села Носелівки Борзенського повіту 12 жовтня 1850 р. було прийнято рішення про виділення у 1851 р. коштів на ремонт доріг, мостів і гагей у напрямі московського тракту у розмірі 71 карбованець 80 копійок сріблом, про що підписалися козаки села майже ста домогосподарств [7, арк. 2–2 зв.].

Інший протокол сходу жителів цього ж села прописував необхідність сплатити грошовий збір у розмірі 15 копійок сріблом тими домогосподарями, хто потребував забезпечення будівельним лісом, який вирубували на казенних землях [7, арк. 12–12 зв.].

Архівні документи містять приклади існування контролю держави за діяльністю громади, економічну й адміністративну залежність селян від них. Сільські сходи, як органи громадського самоврядування, чия компетенція встановлювалася і визначалася державою, часто приймали свої рішення не на основі діючих законів, а на нормах звичаєвого права, закріплених у селянській правосвідомості. Оскільки ці норми іноді суттєво відрізнялися від законодавчих актів, іноді рішення сходу вважалося неправомірним і могло бути оскаржено у відповідних державних установах. Відсутність належних фінансових ресурсів, втручання в роботу сільських сходів представників органів влади та пасивність самих селян при вирішенні „другорядних”, на їх погляд, питань, надавали значному колу повноважень декларативного характеру.

Але, слід зауважити, що незважаючи на доволі широкий перелік повноважень, практичну діяльність сільських сходів у сфері реалізації покладених на них функцій не можна визнати задовільною [6, с. 9].

Як вже зазначалося, сільське громадське управління складали сільський схід і сільський староста.

Обов'язки старости у здійсненні громадського самоуправління полягали головним чином у скликанні та розпуску сільського сходу та у дотриманні на ньому порядку. Сільський староста пропонував на розгляд сходу всі справи, що стосувалися сільської громади. Окрім того, сільський староста приводив у виконання приговори сходу та повідомляв, у разі необхідності, про прийняте на сході рішення волосному управлінню і місцевим установам у селянських справах [9, с. 485].

Одним з найважливіших завдань старости було забезпечення цілісності меж і межових знаків на землях, якими користувалися селяни чи яка знаходилася у їх власності. Староста також виконував наглядацьку функцію за виконанням селянами повинностей та за виконанням умов та договорів між селянами, а також між селянами та поміщиками. У разі вибуття селянина з сільського товариства, сільський староста видавав селянину встановленого зразка квитки чи паспорти та доповідав волосному старшині, що перешкод для звільнення даних селян нема.

Староста для громадян був ключовою особою і зв'язуючою ланкою між селянами та владою. За умов, коли діяльність громади з усіх сторін контролювалася чиновниками, староста був посередником між інтересами громади, яка його обрала, й інтересами чиновників, які його контролювали. Потрібно було володіти неабияким умінням, адже, коли староста не виконував інтереси громади, його могли скинути чи навіть вчинити розправу. З іншого боку, влада теж не церемонилася із старостами, що їх не задовольняли, й могла відправити їх у відставку чи навіть арештувати.

Існували певні критерії, яким мав відповідати староста. По-перше, ця особа повинна була мати авторитет серед переважної більшості членів громади. Найчастіше обирали осіб, які давно проживали в межах громади і вважалися найдосвідченішими в різних життєвих справах. Існував і віковий ценз. Староста не міг бути молодшим 25 років, а бажано – значно старшим, адже громада цінувала досвід людини. Старостою могла бути обрана особа, яка не була під судом і слідством, а також не була «заведомо развратного поведіння» [9, с. 489].

Хоча майнового цензу не існувало, обиралися, головним чином, господарі міцних господарств. У громаді вважалося, що особа, яка не могла добре вести своє господарство, не зможе керувати й господарством цілої громади.

Щоправда, існували непоодинокі випадки, коли обраний власник відмовлявся від обрання. Ця посада забирала багато сил, крім того, посада старости була й доволі небезпечною, адже можна було втратити не лише авторитет, а й землю та майно. Не на останньому місці був і освітній ценз, який вважався для старости обов'язковим. Насправді староста часто вмів лише розписуватися, а потрібні документи складав писар. Громада, яка в

більшості своїй була неписьменна, поблажливо ставилася до невиконання цієї вимоги. Неписьменні старости були й на руку чиновникам, які могли підсунути на підпис їм будь-який документ [4, с. 178].

Серед обов'язків старости значне місце належало догляду за порядком у лікарнях, училищах, богодільнях, якщо ці установи утрмувалися за рахунок сільської громади. Не обходили старост також обов'язки фінансових зобов'язань: вони контролювали фінанси громади та наглядали за цілісністю запасного громадського хліба та правильним його розподілом.

Сільський староста виконував усі вказівки волосного старшини у справах поліцейського відомства. Староста зобов'язувався у межах своєї громади: вживати необхідні заходи для охорони благочинства, порядку та безпеки осіб та їхнього майна від злочинних дій, а також запобігати випадків втрат врожаїв хліба, пасовищ, лісових пожеж і порубок у лісах; затримувати бродяг, військових дезертирів та передавати їх поліції; вживати відповідних заходів у випадках надзвичайних ситуацій у громаді. У разі виявлення в громаді випадку скоєння злочину, староста міг проводити попереднє розслідування та затримувати злочинця. За незначні проступки староста мав право самостійно призначати покарання – залучати на громадські роботи терміном до двох днів; призначати грошовий штраф розміром до одного карбованця або здійснювати арешт терміном до двох днів. Всі свої дії в таких випадках староста повинен був виконувати у присутності двох свідків, переважно з числа людей похилого віку.

Сільський староста був зобов'язаний безперечно виконувати усі законні вимоги повітового з селянських справ присутствія, мирового посередника, судового слідчого, місцевої поліції, а також усіх владних структур, що мали відношення до життєдіяльності громади.

У разі, коли староста не справлявся із своїми обов'язками, чи зловживав службовим положенням, звільнявся з посади виключно за постановою повітового з селянських справ присутствія чи повітового мирового з'їзду [9, с. 490–491].

Старосту обирали терміном на три роки, після чого його могли знову переобрати на посаду на наступний термін. Старосту обирали у кількості двох осіб, одна особа виконувала свої функції, а інша передбачалася для тимчасового заміщення його функцій. Обрана старостою особа законодавчо не мала права відмовитися від посади, за виключенням деяких причин: якщо за віком цій особі більше 60 років, якщо особа вже прослужила на посаді повний термін, на який обиралася, за причин поганого стану здоров'я та ще за деяких причин, що будуть визнані поважними.

На посаду обраний староста вступав одразу після обрання, але якщо по процедурі обрання протягом тижня з дня виборів не менше однією п'ятою частиною населення громади буде внесена скарга, то повітове з селянських справ присутствіє розглядало всі обставини скарги і приймало відповідне рішення, навіть про призначення нових виборів.

Законодавство передбачало також відповідальність за порушення старостами своїх повноважень та обов'язків. Так, передбачалося, що повітове у селянських справах присутствіє може зробити зауваження, винести догану, стягнути грошовий штраф у розмірі до п'яти рублів, або арештувати терміном до семи днів. Усі інші посадові особи громади могли бути покарані за порушення в роботі за рішенням старости.

Призначення грошової винагороди старостам відбувалося за рішенням сільської громади. Окрім цього, старости мали деякі привілеї, як то: на час перебування на посаді вони звільнялися від усіх натуральних повинностей, які за них приймала на себе громада. Також на час служби старости звільнялися від «телесного покарання» [9, с. 491].

Висновки. Отже, сільський староста мав досить широке коло обов'язків щодо забезпечення життєдіяльності і правопорядку у ввіреній йому сільській громаді. Але в той же час він зобов'язувався беззаперечно виконувати усі законні вимоги мирового посередника, судового слідчого, земської поліції та усіх інших владних структур.

Таким чином, маючи позитивні риси демократично-колегіального характеру функціонування, органи сільського громадського самоврядування ціленаправлено використовувалися в якості нижчої ланки в адміністративно-бюрократичній структурі Російської імперії.

Список використаних джерел

1. Атоян О.М. Селянське самоврядування в українській історико-правовій реальності кінця XIX – початку XX ст. *Юридичний вісник*. 2010. №3 (16). С. 7–12.
2. Книга регистрации общественных приговоров. *Держархів Чернігівської області*. Ф.831. Оп.1. Спр.58. 136 арк.
3. Книга регистрации общественных приговоров за 1855 год. *Держархів Чернігівської області*. Ф.831. Оп. 1. Спр.64. 101 арк.
4. Кравець Т.В. Селянське самоврядування в Україні у пореформений період (60–80-ті рр. XIX ст.). *Історичні науки. Спецвипуск. Наукові праці*. Т. 96. Випуск 83. С. 176–179.
5. Мітеров О. Матеріально-фінансова база селянського самоуправління Чернігівської губернії (1861–1917 рр.). *Сіверянський літопис*. 2009. № 2–3. С. 58–67.
6. Петровська Н.В. Сільське самоврядування на землях Лівобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст. : автореферат дисертації кандидата юридичних наук : 12.00.01. Одеса, 2009. 21 с.
7. Протоколы сходов сельских обществ и сведения о раскладке общественных сборов на исправление дорог и мостов на 1851 год. *Держархів Чернігівської області*. Ф. 807. Оп. 1. Спр. 281. 19 арк.
8. Свод заключений губернских совещаний по вопросам, относящимся к пересмотру законодательства о крестьянах. Санкт-Петербург, 1897. Т. 1. 450 с.
9. Свод законов Российской империи. Т. 2. Ч. 1. Общее губернское учреждение. Розділ «Общее Учреждение сельского управления сельских обывателей». Санкт-Петербург, 1876. С. 479–493.

References

1. Atoyán O.M. (2010). Selyanske samovyryaduvannya v ukrayinskiy istoryko-pravoviy realnosti kintsya XIX – pochatku XX st. [Peasant self-government in the Ukrainian historical and legal reality of the late XIX – early XX centuries]. *Yurydychnyy visnyk – Legal Bulletin*, 3 (16), 7–12 [in Ukrainian].
2. Knyha rehystratsyy obshchestvennykh prihovorov [Public Sentence Registration Book]. Derzharkhiv Chernihivskoyi oblasti [State Archive of Chernigiv Oblast]. F. 831. Op. 1. Spr. 58. 136 ark. [in Russian].
3. Knyha rehystratsyy obshchestvennykh pryhovorov za 1855 hod [Public Sentence Record Book for 1855]. Derzharkhiv Chernihivskoyi oblasti [State Archive of Chernigiv Oblast]. F. 831. Op. 1. Spr. 64. 101 ark. [in Russian].
4. Kravets, T.V. Selyanske samovyryaduvannya v Ukrayini u poreformeniy period (60–80-ti rr. XIX st.) [Peasant self-government in Ukraine in the post-reform period (60-80s of the XIX century.)]. *Istorichni nauki. Spetsvypusk. Naukovi pratsi. – Historical sciences. Special issue. Scientific works*, t. 96, v. 83 [in Ukrainian].
5. Miterov, O. (2009). Materialno-finansova baza selyanskoho samoupravlinnya Chernihivskoyi huberniyi (1861–1917 rr.) [Material and financial base of the peasant self-government of the Chernihiv province (1861–1917)]. *Siveryanskyi litopys – Severyansky chronicle*, 2–3, 58–67 [in Ukrainian].
6. Petrovska, N.V. (2009). Silske samovyryaduvannya na zemlyakh Livoberezhnoyi Ukrayiny u druhiy polovyni XIX – na pochatku XIX st. [Rural self-government in the lands of the Left Bank of Ukraine in the second half of the XIX – early XX centuries]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

7. Protokoly skhodiv silskykh tovarystv i vidomosti pro rozkladku hromadskykh zboriv na vypravlennya dorih i mostiv na 1851 rik [Minutes of gatherings of rural communities and information on the layout of public fees for the repair of roads and bridges for 1851]. Derzharkhiv Chernihivskoyi oblasti [State Archive of Chernigiv Oblast]. F. 807. Op. 1. Spr. 281. 19 ark. 67 [in Ukrainian].

8. Svod zaklyucheniy gubernskikh soveshchaniy po voprosam, otnosyashchimsya k peresmotru zakonodatel'stva o krest'yanakh [The set of conclusions of the provincial conferences on issues related to the revision of the legislation on peasants]. Sankt-Peterburg, 1897. T. 1. [in Russian].

9. Svod zakonov Rossiyskoy imperii [Code of laws of the Russian Empire]. T. 2. CH. 1. Obsheche gubernskoye uchrezhdeniye. Rozdil "Obsheche Uchrezhdeniye sel'skogo upravleniya sel'skikh obyvateley" [General provincial institution. Rozdil "General Establishment of the rural administration of rural inhabitants"]. Sankt-Peterburg, 1876. [in Russian].